

УДК 930. 1: 94 (477)(075.8)

Олексій Сухий



СУЧАСНА ІСТОРИЧНА НАУКА В УКРАЇНІ: ВІЗІ ТА НАПРЯМИ

У статті висвітлюються умови та зміст творення нових історичних концептів в Україні, формування сучасних методологічних підстав історичних досліджень, а також нові історіографічні напрями наукових пошуків – позитивізм, модернізм, постмодернізм та ін.

Ключові слова: сучасні історичні школи, методологія історичних досліджень, позитивізм, інтелектуальна історія, модернізм, постмодернізм.

Розвиток української історичної науки у незалежній національній державі відбувається в умовах, коли вперше в національному дискурсі стала можливою свобода історичної думки, створилися політичні умови для переосмислення усього її контексту історіописання і, що найважливіше – визначилися перспективи творення сучасних історичних концептів.

У кінці 1980-х на початку 1990-х рр. політико-ідеологічні зміни на теренах Радянського Союзу посилили суспільно-громадський інтерес до історичного минулого, передовсім власної вітчизняної історії ХХ ст. Саме зміни “горбачовської епохи” штовхали дослідників до відкриття нових тем, які були пов’язані з оцінками становлення радянського режиму, сталінської колективізації та модернізації, періодом репресій передвоєнного часу, хрущовської відлиги, та формуванням радянського тоталітаризму. Історичний пошук дослідників опирався на нові архівні матеріали, які поволі починали бути доступними вже у радянський час, коли існуюча політична система демонструвала свою “перебудову” та “демократичність”. Український варіант тодішнього наукового пошуку був означений і широкою палітрою досліджень української діаспори, які з’явилися під занавіс падіння радянської імперії і стали доброю основою чи, в окремих випадках, зразком для дослідників в Україні того часу*.

Поруч з інформативним наповненням історичних праць, підставовою річчю для дослідників в Україні вже на рубежі кінця 1980-х – початку 1990-х рр. стало питання методології дослідження. Якщо окремі групи істориків стверджували про прагнення осмислити історичні події у відповідності з рівнем розуміння явищ суспільного життя та згідно зі світоглядом, де рівень осягнення істинності історичних реалій обмежувався ідеологічною засадою, якою була єдина тодішня марксистсько-ленінська методологія [1], то новий історичний етап асоціювався для грона дослідників із кризою методології та пошуком нових методологічних підстав.

Чимало істориків почали говорити про кризу в сучасній історіографії. Як головна причина цього стану розглядалася криза історичного пізнання, обумовлена відсутністю глибинних прозрінь і проривів у теоретичній сфері, ігнорування евристичних методологічних прийомів, гіпотез та історіософських побудов [2, с. 16]. Суспільство, що претендує на високий рівень самоорганізації, не може обійтися без узагальнених історичних досліджень, оскільки їх результати у вигляді універсальних історичних положень і категорій здатні окреслити наявність чи відсутність закономірностей окремих епізодів у загальноісторичному контексті.

Ще інші дослідники, причини низької наукової цінності багатьох історичних праць пов’язують з недостатнім фаховим рівнем дослідження, що в свою чергу, значно обумовлено

* Нині сформувався в історіографії стосовно сучасних наукових пошуків і новий термін – “сучасна українська новістика”. – Див.: Матях В. М. Сучасна українська новістика та перспектива наукових пошуків // Укр. іст. журн. – 2008. – № 6. – С. 150–164.

ступенем історичної ерудиції їх авторів.

Однак проблеми написання сучасних історичних творів пов'язують не лише з повільними розробками у теоретичній сфері. Учасники I-ої Всеукраїнської наради деканів, у своєму зверненні до науковців та громадськості звернули увагу на ще один аспект сучасного історіописання: "... на хвилі ейфорії від нарешті отриманої національної державності з'явилася численна кількість "аматорів – дилетантів" від історії, які користуючись егоїстичними амбіціями при відсутності будь-якої прозорої методології, наживають скандальний капітал сумнівними "виробами" з політичної історії.* Сьогодні зрозуміло, що Україні потрібні фахівці – науковці, які здатні ретельно аналізувати не тільки політичні, а й економічні, культурні, міжнародні, краєзнавчі контексти національної історії. Час нагромадження знань, а з ним і написання "авантюрних романів" замість аналітичних праць закінчився" [3, с. 153].**

Тому у сучасних умовах актуальним залишається пошук історичного факту чи фактів, та відповідне їх наукове прочитання. Н. Яковенко зазначає, що поняття "факт" класична історіографія XIX ст. розглядає як те "що колись реально сталося", а у XX ст. "цю прозорість було скаламучено": і далі – "... оскільки історики не дано особисто споглядати перебіг описуваного ним "факту", то й сам цей "факт" постає лише як витвір пізнавальної процедури – отже, перетворюється з реального ("твердого") на уявний. Це, звісно, не означає, що "твердих фактів" не було взагалі" [4].

Прикметною рисою сучасного історіографічного процесу є персоніфікація подій і явищ нашого минулого. Багато постатей української історії повертаються на її сторінки та гідно поцінуються, місце і роль інших переосмислюється, чимало ще не отримало визначених оцінок.*** У цьому контексті важливим є вивчення особистісного чинника у суспільних процесах та їхнього суб'єктивного впливу [5, с. 152–154; 6]. Історики В. Литвин та А. Слюсаренко вважають, що сила цього впливу залежить від місця тієї чи іншої особи в суспільно-політичній ієрархії, особливостей характеру, мислення, таланту, від виховання та умов життя. На жаль, неупередженого сприйняття історії майже не буває. Це добре видно на прикладі оцінок політиків такого рівня, як М. Горбачов, Б. Єльцин та Л. Кравчук: кожен з них має як прихильників, так і непримиренних опонентів. Для дослідників складність полягає у тому, щоби не вдатися до характеристики переважно історичного фону чи особистих якостей того чи іншого діяча, а зберегти пропорції між висвітленням суспільних процесів і показом впливу на них політиків [7, с. 10].

Сучасний етап історіописання пов'язаний також з появою "інтелектуальних біографій", де "інтелектуальні образи" представлені не лише біографічним життєписом, а й аналізом текстів створених ними творів, оскільки, як зазначає дослідник А. Портнов, – ці "тексти не тільки відображали свій час, а й боролися з ним" [8].

* О. О. Мельникова, наприклад стверджує, що в середовищі окремих істориків певна одержимість ідеєю, особливо коли ця ідея приносить кон'юктурну вигоду, робить людину глухою до будь-яких раціональних аргументів // О. О. Мельникова. *Ренесанс середньовіччя? Роздуми про міфотворчість у сучасній історичній науці* (переклад з рос. М. Ф. Котляр, Інст. іст. Укр. НАНУ) / Мельникова Олена Олександрівна – д. і. н., проф. Інститут загальної історії Російської академії Наук (Москва, Р.Ф.) // *Укр. іст. журн.* – 2009. – № 4. – С. 17–27.

** Водночас жодне рішення чи то накази деканів історичних факультетів університетів, чи інші форуми подібного зразка не можуть заперечити аморалістичні підходи до оцінок, а передусім до чистої маніпуляції історичним минулим численних авторів. Особливо цим грішать наші сусіди росіяни, в яких з'явилися численні так звані "історичні твори", поява яких обумовлена запитами ринку, який вимагає творів "пікантних", творів "з родзинкою", де історичне тло фактично знівельоване. Для цього зразка літератури історичні реалії зрештою є несуттєвими.

*** Уже на початку 1990-х рр. було зреалізовано проект історичного довідника (керівники І. З. Підкова та Р. М. Шуст), де подавалися біографії українських та зарубіжних державних, громадсько-політичних і військових діячів, письменників, учених і митців, діяльність яких була тісно пов'язана з Україною. – Див.: *Довідник з історії України* (Видання в трьох томах). Том I. (А-Й). / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К.: Генеза, 1993. – 240 с.; Том II (К-П), 1995. – 436 с.; Том III. (Р-Я), 1999. – 688 с. Підсумком роботи стала публікація до 10-ої річниці незалежності України об'ємного "Довідника з історії України". – Див.: *Довідник з історії України (А-Я)*. Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с. Виконання цього проекту стало значним вкладом у українську просопографію.

Визначальною рисою історіописання вже на початку 1990-х рр. став його національний напрям. Однак національний аспект в українській історіографії, на думку західних дослідників, та й окремих істориків в Україні, “відкидає її від кращих зразків світового наукового досвіду”, який вже пройшов “національний” етап і оперує “понаднаціональними” категоріями. Скажімо австрійський дослідник А. Каппелер стверджує, що ще дуже рано нині очікувати засвоєння національної перспективи. Подібну позицію відстоює М. фон Гаген. Американський дослідник української історії О. Субтельний зазначає, що не тільки в Україні, але й для середовища представників діаспорної української історіографії характерною є їхня прив’язаність до традиційних позитивістських підходів.*

Проблеми розвитку національної історіографії пов’язані не лише з рівнем оволодіння “світовим досвідом”, а й з кадровим потенціалом, який повинен би цей досвід реалізувати на практиці. Оцінюючи нинішні наукові історичні кадри в Україні, Я. Дашкевич виділяє спершу генерацію українських істориків, які почали ще навчатися у сталінський період, середню, що сформувалася в період застою, молодшу генерацію – “діти перебудови”, що активно входить в українську і зарубіжну науку та “сучасні міфотворці”, які ідеологічно закомплексовані чи то в дусі націоналізму, чи комунізму, чи клерикалізму [9, с. 56].

Аналогічний аналіз “кадрової проблеми” провів Я. Грицак, який на основі типології праць українських істориків 1990-х рр., виокремив чотири неоднакові групи дослідників: старших істориків радянського періоду, які сприйняли нові “правила гри”, істориків позитивістського плану, істориків, які зорієнтувалися на західну історіографію, і молодих дослідників, які здобули освіту за кордоном. Серед фахових істориків, на його думку, на етапі 1990-х рр. тон задавала перша група названих істориків. Тоді ж в українській історіографії фактично запанували дві основні парадигми – національна, заснована на схемі М. Грушевського із запозиченням з т. зв. “державницької”, і постпозитивістська (поки що дуже слабка) [10, с. 152].

Нині ж завдання історіографії як науки обумовлене також необхідністю вироблення сучасних підходів щодо українських історичних праць XIX – початку XX ст. як підросійської України, так і західноукраїнських земель, введенням у науковий обіг усього комплексу знань діаспорної україністики і досягнень західних дослідників української історії.

Виходячи з існуючих наукових підходів, що визначились серед українських дослідників стосовно місця України в минулому і сьогодні, деякі вчені залишають поза увагою те, що окремі її регіони розвивалися в різних умовах: східні перебували під впливом Росії, західні – Литви, Польщі й Австро-Угорщини, а південно-західні – Туреччини, бо саме ця історія витворила мозаїчну етносоціальну, економічну й політичну картину, сформувала неоднорідну ментальність населення України. Нині переважна кількість істориків стверджують, що українська історична наука не повинна захоплюватися надмірною орієнтацією на російську історичну модель, як не повинна водночас бути в полоні модерної вестернізації [2, с. 16–19].

Найбільш плідним для сучасного історіописання має бути системний конвергентний підхід, який передбачає симбіоз різнобічних впливів на генезу державотворення, на соціально-економічні умови розвитку українського народу протягом віків. Такий підхід обумовлений тим, позаяк минуле українського народу не співпадає з історичними процесами західноєвропейської цивілізації, як водночас, за рядом параметрів виходить за межі російської євразійської моделі. Історик О. Реєнт вважає, що специфічно українськими рисами історичного процесу слід вважати: “...1) аграрна домінанта у становленні виробничої інфраструктури і похідні та супутні цьому ознаки: переважно селянський світогляд українців, відсутність міцного прошарку українців серед міської буржуазії, релігійність,

* Оригінальну версію з приводу “націоналізації” історії висловив Г. Касьянов, зазначаючи, що ренесанс патріотичної історіографії з явним переважанням народницької версії української історії не можна пояснити лише політичними амбіціями еліт чи успадкованою інституційною інерцією; цілком очевидно, що легітимізаційний синдром породжений і самою пізнавальною ситуацією і певними суспільними настроями та переживаннями // Касьянов Г. Сучасний етап української історіографії: методологічні та інституційні аспекти // Генеза. – 2004. – № 1 (9). – С. 79.

традиції індивідуального господарювання тощо; 2) проблема політичної еліти, що простежується на різних етапах вітчизняної історії; 3) провінціалізм, брак волі до консолідації і державотворення, порівняно пізні (на відміну від ідейно-теоретичного) оформлення корінних інтересів нації, аморфність політичних партій, відсутність традицій політичної, парламентської боротьби, дріб'язковий характер протистояння між українськими національними партіями на рубежі XIX – XX ст.; 4) перенесення центру ваги націотворчої діяльності за кордон, у середовище української еміграції” [2, с. 19].

Сучасний етап, на думку вчених, залишає пріоритетними питання пов'язані з етногенезом, формуванням станів та верств українського суспільства, особливостями соціально-економічних відносин, національно-визвольними рухами, державотворчими процесами. У центрі уваги дослідників залишаються етнополітичні, міжнаціональні, міжконфесійні відносини в Україні, стосунки між церквою та державою [11].

Традиційно у дослідницькому фокусі перебувають періоди, насичені історичними катаклізмами, кризами, революціями, військовими конфліктами, реформаціями, оскільки перехідні етапи історії завжди приховують в собі невичерпні пізнавальні можливості, а також дають підґрунтя для теоретичних узагальнень і концептуальних побудов. Ось чому нині актуальними залишаються питання історії суспільно-політичної думки і політичних вчень в Україні, виникнення та діяльності національних політичних партій, інших громадських організацій. Інтеграція історичної науки з іншими дисциплінами створює нові можливості для вивчення явищ соціокультурного життя народу України. Сталим напрямом дослідження залишаються також міжнародні та міждержавні зв'язки України.

У сучасних дослідженнях особливе місце займає “інтелектуальна історія”, яка, на думку дослідника В. Тельвака, на відміну від традиційної історії звертає пильну увагу дослідників на істориків другого чи третього плану, чиї твори не мають особливої цінності з погляду сучасних історіографічних та інтелектуальних стандартів, але з огляду на формування суспільної думки можуть бути так само важливими, або навіть і більш важливими, аніж праці визнаних нині великих дослідників [12, с. 11–12].

Важливими також стають питання дослідження мікроісторії. При цьому українськими дослідниками уважно вивчається західний досвід цього напрямку,^{*} де окремі західні історики розглядають “мікроісторію” і як засіб вивчення окремих історико-географічних регіонів із складними етнографічними фрагментами.^{**}

Серед сучасних стилів історіописання у самостійний напрямок виокремлюється історія повсякденності, де головним об'єктом дослідження стає людина в усьому її розмаїтті та життєвих проявах (Теоретичне підґрунтя повсякденної історії було закладене російським

^{*} Провідним представником мікроісторії прийнято вважати Джованні Леві. За його прикладом нині з'являються різними мовами численні публікації, які присвячені історії села, дослідження забутих індивідуальностей, окремих осіб, дослідження монастирів та родин. Наплив історичних досліджень порушив питання, чи не почав діяти “закон убування інтелектуальної користі”. Тобто постає питання: чи мікроісторичні дослідження проводити заради них самих, чи тому, що хтось виявив у архівах історію, яка становить “гуманітарний інтерес”, і чи цей метод використовуватиметься для вирішення історичних питань, як у випадку усної історії. Західні дослідники вважають, що за допомогою технік мікроісторії можна вирішити принаймні дві історичні проблеми: по-перше, – це проблеми історичних пояснень, завдяки тій можливості, що події, якщо їх розглядати під історичним мікроскопом, а не неозброєним оком, мають інші причини; тобто “стратегія пізнання”, що максимально наближена до людського досвіду; по-друге, – мікроісторія дозволяє ввести у науковий обіг дані локальних інтересів (часом зведених до приватних інтересів) – у середньовічній історії це конфлікти між соціальними групами та провідними родинами регіону; між панівними інтерпретаціями політичної історії і конфліктами партій з визначеними програмами; вивчення родини способом, подібним до того, який ми називаємо сьогодні “мікроісторичним”. – Див.: Берк Пітер. Мікроісторична дискусія // Нові підходи до історіописання // За редакції Пітера Берка. Друге українське видання, уточнене й виправлене. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 139–140.

^{**} Польський дослідник Томаш Кавські, з університету ім. Казимира Великого у Бидгощі наводить такий приклад на основі куяв, які поділяються на східні і західні, охоплюють землю добжинську, землю хелмінську, південний фрагмент кашуб з Борами Тухольськими, частково Палуки і Крайна. Прикордонність регіону відображена і у назві воеводства – Куявсько-Поморське. – Див.: Kawski T. Judaica kujawsko-pomorskie i ich przydatność w edukacji regionalnej// Nauczanie historii na miarę XXI wieku. Region – Patriotyzm – Edukacja / Pod red. Z. Bieganskiego i T. Maresz. – Bydgoszcz: PM “LOGO”, 2010. – S. 54.

істориком А. Гуревичем, який обґрунтував “включеність людської особи” в історичний процес) [13, с. 174]. У цьому контексті важливими є висновки професора Л. Зашкільняка, що тільки з відтворенням способу життя людей – їх праці і побуту, радощів і негараздів – можна подолати суттєвий розрив між тим, як відображається суспільство у працях дослідників і як у них представлена людина, а також “...кожна особа, соціальна, зокрема й етнічна спільнота, виходячи із власної світоглядної системи, конструює “своє бачення історії” та свого місця у ній, в якому беззаперечно “свій суб’єкт” ідеалізується у порівнянні з іншими подібними суб’єктами, котрі розділяються на “свої” та “чужі”, “прихильні” й “неприхильні”, “дружні” і “ворожі”. Із часом формуються індивідуальні й колективні стереотипи, які виступають елементом “незаперечної” історичної істини в оцінці “інших” та “інакших” [14, с. 93].

Аналіз означеної проблематики засвідчує актуальними для історіографічного процесу питання наступного характеру: перспектив історичної науки в Україні на порозі XXI століття [15, с. 6], завдань за напрямками діяльності Українського історичного товариства [16, с. 151–152], періодизації історії та історіографічного процесу (означення понять – “українська історіографія”, “історіографія історії України”, “історіографія в Україні) і ін. [17, с. 17]. Окремі теоретичні положення були підняті на першому міжнародному науковому конгресі Українського історичного товариства “Українська історична наука на порозі XXI століття”, де, зокрема, професор Ю. І. Макар зазначив: “За роки розвитку самостійної незалежної Української держави докорінно змінилися завдання Українського історичного товариства. Можна з радістю стверджувати, що наука більше не поділяється на вітчизняну і діаспорну, а переростає в єдину українську історичну науку, якою їй і належить бути” [18, с. 151].

Особливе місце у висвітленні теоретичних проблем сучасної історіографічної науки посіла Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст”, яка відбулася у листопаді 2001 р. Центральною для учасників конференції, напевно, стала проблема національної української історії. Йшлося про те, що переважна більшість учасників дискусії підтримала думку, що сама по собі національна парадигма історіописання “відділяє історичну інтерпретацію від багатоманітності і різнобарвності реального минулого”. Щоб уникнути однобічності, кон’юнктурності й політичної заангажованості, історикові слід завжди пам’ятати про широкий контекст висвітлення об’єкта дослідження – сусіди, регіон, континент (А. Рібера), а також альтернативні моменти, що містяться в кожній історичній ситуації (Я. Поморський) [10, с. 149–150].

Відмінну від двох зазначених вчених позицію зайняв український історик Ф. Турченко. Він вважає, що на сучасному етапі український вчений повинен акцентувати увагу на потребі створення насамперед “власного обличчя” історії України, а вже тоді переходити до багатоманітності представлення історичної інформації (йшлося передусім про видання підручників для вузів та шкіл) [10, с. 150].

Канадський учасник дискусії М. Бейкер ствердив, що в українській історіографії помітні позитивні зрушення щодо тематики досліджень, методологічної багатоманітності проведення дискусій. Однак М. Бейкер зазначив, що переорієнтація багатьох істориків з марксистсько-ленінської на національну парадигму історіописання призводить до заміни одних міфів іншими (міф Леніна – Сталіна замінений міфом Грушевського–Петлюри) [10, с. 152].

Особливо важливими залишаються нині проблеми входження української історіографії у світовий контекст. У сучасних умовах не лише для української, але і для європейської історичної науки кардинальними залишаються питання інтеграції історичного процесу, методології та методики досліджень. Про це йшлося на XIX Міжнародному конгресі істориків в Осло (Норвегія), який відбувся у серпні 2000 р. На конгресі розглядалася концепція загальносвітової історії, необхідність конструювання її таким чином, щоб охопити багатоманітність і оригінальність внеску для світової цивілізації націй, континентів, регіонів. Російський історик Сергій Журавльов, який виступав у руслі загальної теми “Корисність історії і зловживання нею, відповідальність історика в минулому і тепер”, зупинився на

утвердженні в 30-х рр. сталінської моделі російської історії. В обговоренні академік НАНУ Я. Ісаєвич відзначив, що доповідач, на жаль, не згадав одного з найважливіших аспектів радянської історичної концепції – обов'язковість ідеалізації російської імперської ідеології, насадження, особливо під час війни і в післявоєнні роки, панславістських міфологем [19, с. 159].

У розгляді іншої теми, яка обговорювалася на конгресі “Кордони і зміни національних територій у Центрально-Східній Європі: на прикладі чотирьох сусідніх країн – Білорусі, Литви, Польщі, України” Я. Ісаєвич зупинився на принципово різних підходах до питань національної території. Ті народи, яким доводилося відстоювати своє право на існування, як правило, національну територію визначали в етнічних межах. Натомість народи, які мали привілейовану позицію в багатонаціональних державах, вважали законним т.зв. “історичні права” на завойовані в давнину землі [19, с. 160].

Участь українських вчених у Міжнародних конгресах істориків повинна сприяти “входженню” української історії у світовий контекст. З цього приводу український вчений В. Потульницький зазначав, що лише належне і доказове погодження перспектив всесвітньої історії з особливим врахуванням історії України сприятиме знаходженню згоди щодо трактування останньої як самими українськими дослідниками, так і зарубіжними вченими [20, с. 3].

На його думку, становлення національної свідомості та онтологізація її у цій історичній спільності відбувається на основі самовимірювання у двох векторах – векторі власної історії (її цілісного усвідомлення) та векторі співвідношення, зіставлення з іншими народами та державами світу. Цей підхід, тобто становлення національної свідомості на основі самовимірювання у двох зазначених векторах можна повною мірою, – стверджує В. Потульницький, – застосувати і до України. Вчений зазначає: “Саме другий вектор в Україні поки що не є втіленим у життя. Створення всіх національних історій виявилось замало для повноцінного входження української історії у світову, оскільки ніхто з авторів синтетичних курсів не охоплював національної історії в обох вимірах, у взаємному дзеркалі синхронного і діахронного вивчення обох історій, а лише у контроверзі з російською схемою, як, наприклад, Грушевський. Майбутнє виведення наукового поняття історії України і має здійснюватися саме у таких двох векторах одночасно” [20, с. 16].

У цій, цитованій нами публікації В. Потульницький висловлює тезу, що в різні часи наша історія зв'язувала нас з різними імперіями і різними народами. Заслуга ж попередніх істориків у тому, що В. Антонович “відсепарував” її від польської, а М. Грушевський – від російської. На даному етапі, – вважає В. Потульницький, – наша історія так і залишилася “на рівні сепарації”, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження з всесвітньою історією.

Підсумовуючи стан історичних досліджень в Україні, В. Потульницький зазначає: “На сьогодні ж українська історична наука ще не має власної науково-дослідницької версії історії України в її національно-державному вимірі, котра би знаходилась у відповідності зі світовою історією. Маємо в наявності російську, польську, єврейську та інші схеми історії України, котрі перебувають у протиріччі і не відповідають одна одній, оскільки, що цілком зрозуміло, не враховують й ігнорують або ж представляють у міфологічному обрамленні специфіку українського історичного процесу в контексті історії Східної Європи і світу. Саме схеми домінуючих націй без врахування української схеми покладені в основу вивчення східноєвропейської історії у переважній більшості країн світу. Тому історія України має зайняти належне і атрактивне місце в уже практично поділеному світі всесвітньої історії, яка в значній своїй частині побудована на міфах домінуючих націй щодо України і щодо себе і яка досі ігнорує українську історію” [20, с. 16].

Водночас своєрідність геополітичного становища України диктує більш уважне і ретельне вивчення історії наших континентальних сусідів, з'ясування специфічних і

загальних рис розвитку тих держав і народів, доля яких в різні часи була пов'язана з долею України.*

Тому для більшості істориків в Україні усе очевиднішим стає той факт, що для самоствердження української історіографії важливо насамперед провести межу, означити самостійні об'єкт і предмет дослідження стосовно історичного минулого наших сусідів і передовсім російської історіографії (так звана російська перспектива української історії) [21, с. 167–168]. Проте визначальними для сучасного історіописання світової історії залишаються маловивчені проблеми історії зарубіжних країн, світової політики і міжнародних відносин [22, с. 77–86].

У середині 1990-х рр. в українській історіографії визначилася група істориків, які намагались впровадити в історичні дослідження нові методологічні підходи. До цієї групи істориків відносять Я. Грицака, В. Підгаєцького, О. Толочка, Н. Яковенко та ін. Вони представляють течію у філософії історії, яку називають “філософією постмодернізму” або “ситуацією постмодернізму” у філософії [23, с. 92].

Дослідник С. Терно зазначає, що позиція В. Підгаєцького, Н. Яковенко та ін. утверджує “українське формулювання проблеми епістемологічної безвиході в історичній науці”, при якому “історик ніколи не дано пізнати об'єктивно те, що він вивчає”, “що все, що історик говорить, – це тільки те, що виникає у нього тут і не є фактографією об'єктивної дійсності”.**

Водночас історик Л. Таран, зазначає, з приводу “модернізму” чи “постмодернізму” у сучасній національній школі історіописання, що “позитивізм” і надалі утримуватиме свої позиції в українській історіографії, але в наш час, “коли руйнуються традиційні уявлення про історичний рух як прогресивний і закономірний, слід звернути увагу на “особистісний фактор в історії, зосередитися на людині, її світогляді, ментальних характеристиках” [24, с. 185–196]. Дослідниця нагадує, що першу спробу застосувати модерністські підходи до аналізу історії України ще в 1970-х рр. зробив академік Я. Ісаєвич, тобто тоді, – коли це здійснювала і світова наука.*** І ще: Л. Таран вважає, що сучасна українська історіографія потребує методологічної перебудови (це зумовить новий запитальник, з яким історики звертатимуться до архівів), напрацювання, з урахуванням світового досвіду, нових підходів і концепцій, засвоєння сучасної наукової мови, понять і категорій, вироблених світовою історіографією у ХХ ст., а також підвищення професіоналізму вітчизняних істориків [24, с. 195]. Водночас перспективним стає аналітична компаративна історіографія.****

* Скажімо історик В. Кульчицький зазначає, що Українську революцію 1917 р. у Києві не можна зрозуміти без аналізу подій у Петрограді та інших російських містах. Зокрема, він аналізує три основні політичні сили, що діяли в Російській революції – ліберально-соціалістичний партійний блок, ради робітничих і солдатських депутатів, партію більшовиків. При цьому новаційність позиції автора визначається оцінкою революційного процесу як цілісного, без поділу на Лютневу і Жовтневу революції, та в обґрунтуванні тези, що у боротьбі політичних сил завжди перемагали ради, спочатку – в союзі з ліберально-соціалістичними партіями, а потім (на етапі жовтневого перевороту) – з більшовиками // Кульчицький В. Російська революція 1917 року: новий погляд. – К.: Наш час, 2008. – С. 4–7.

** При цьому С. Терно зазначає, що такий підхід авторів означає, що історія – не наука, а мистецтво, в якому правих чи неправих не буває... і далі пише: “... якщо метри історичної науки праві у тому, що історія не пізнавана, то постає запитання: як визначити, які інтерпретації історії мають право на існування, а які – ні? Яким “певним логічним нормам і певному фаховому набору історика” вони повинні відповідати? Історія не пізнавана – тому будь-які інтерпретації мають право на існування”. Назагал, С. Терно зводить дискусію до “логічних норм”: якщо історія не пізнавана, то мають право на існування будь-які інтерпретації, тому що неможливо визначити, хто правий, а хто ні. А якщо історія пізнавана й є історична наука (при цьому він посилається на Ю. Мищика – О. С.), тоді можна говорити про те, що існують наукові й ненаукові інтерпретації історії, тобто доведені й обґрунтовані та недоведені, необґрунтовані. – Див.: Терно С. Вони грають зовсім не так, або постмодернізм у сучасній українській історіографії // Генеза. – 2004. – № 1 (9). – С. 107.

*** Л. В. Таран посилається на працю Я. Д. Ісаєвича: Ісаєвич Я. Д. Круг читательских интересов городского населения Украины. 1976 // Читатель и книга, – Москва, 1978.

**** У цьому напрямку працює білоруський дослідник Д. В. Карєв, який створює “джерелознавство історіографії”. – Див. монографію Д. В. Карєва: Карєв Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белоруссов и украинцев. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 312 с.; В. В. Масненко рец. на Карєв Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII –

Порівняння модернізму і постмодернізму, або як він сам зазначає “максі-визначення”, провів В. Підгаєцький, проаналізувавши їх теоретико-методологічне і методичне наповнення у руслі “модернізм, або історія як культура” та “постмодернізм, або історія як література” [25, с. 289–318]. У порівняльному контексті наведемо ці положення із статті В. Підгаєцького: 1) модернізм – історія як мультидетермінована сукупність (система) проблем у минулому і минулого в людині; постмодернізм – історія як проблеми змісту наратива; 2) модернізм – прагнення до отримання “позитивного” (“справжнього”) знання про минуле; постмодернізм – визнання неможливості отримання “позитивного” знання; тобто неможливості з’ясування того, що насправді було колись з людиною; 3) модернізм – орієнтація на моделі побудови і проведення наукового дослідження, прийняті у точних і природознавчих науках, на загальнонауковий досвід; постмодернізм – орієнтація на провідну роль літературно-лінгвістичних методів дослідження “історичних” наративів, на імперативну роль мови у цих дослідженнях, абсолютизація її “непрозорості”; 4) модернізм – є сукупність різноманітних напрямків* і течій: структуралізму, кліометрики, “школи Анналів” тощо; постмодернізм – має інваріантний прояв – філолого-лінгвістичні дослідження; 5) модернізм – у центрі уваги – минуле звичайних людей, а не “театр вождів”, а також здебільшого масові процеси, а не винятки; постмодернізм – у центрі уваги – не минуле людей, а текст як паралельна реальність, або як паралельне минуле і гіперболізація невідповідності між сучасною мовою, з допомогою якої ми намагаємося вивчити минуле, і самим минулим; 6) модернізм – відкритість для “проникнення” і залучення до історичних досліджень загальнонаукових теорій, методології і методів; постмодернізм – методологічна і методична замкненість на філологію і лінгвістику як претензія на самодостатність і універсальність “новітньої герменевтики”, як її спроба відіграти роль теоретико-методологічної парадигми історичних досліджень; 7) модернізм – історія як культура, окрім власних методологій і методів, використовує і загальнонаукові; постмодернізм – історія як література “підкоряється законам і нормам” літературного дослідження; 8) модернізм – те, що було у минулому, тобто те, що прийнято позначати терміном “факти”, передує інформації, але залежить від неї; постмодернізм – інтерпретація передує фактам і створює їх; 9) модернізм – і мова слів, і мова цифр (статистика) можуть системно й ізоморфно відображати інформацію про минуле, але для того, щоб стати знаннями про минуле, вони (ці мови) вимагають переробки, структуризації; постмодернізм – мова не може бути репрезентантом реальності, а є замкненою і самодостатньою системою знаків, значення (сенса, зміст) яких виявляється і визначається “ставленням” одного знака до іншого, їхніми “взаєминами”; 10) модернізм – джерела про минуле – це і наративи, і статистика, і речі, і люди, й унікальні історичні джерела, і ділова документація тощо; постмодернізм – єдине джерело “про минуле” – наратив [25, с. 291].

У контексті з’ясування місця національної історії в історичному процесі нестандартними є дослідження І. І. Колесник, яка вважає, що національні координати лише опукліше підкреслюють константні риси зв’язків “наука-культура”, “історіографія-культура”, “історична наука-культура”. Посередником між наукою та даним типом культури виступають історико-наукові дослідження. У випадку “історична наука та культура” посередницьку функцію виконує історіографія [26, с. 27].

І. І. Колесник зазначає, що впадає у вічі той факт, що на фактографічному рівні, феноменологічно описуючи культуру, культурний процес, культурні події та факти, дослідники використовують звичайну мову, “робочу” лексику, на студії ж теоретичних узагальнень вони дедалі частіше звертаються до термінів психології (“національний характер”, “національний темперамент”, “душа народу”), на заключному етапі абстрактні культурологічні характеристики постають у термінах психіатрії (“інтровертна”,

начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белоруссов и украинцев. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 312 с. // Укр. іст. журн. – 2009. – № 6. – С. 217–222.

* напевно слід було подати – “напрямів” – О.С.

“екстравертна культура”, “невроз невизнання”, “соціальний аутизм”, “хутірський комплекс”, “некрофілія культури” тощо).*

Водночас І. І. Колесник вважає, що нинішню національну історіографію пронизують дві концептуальні ідеї: 1) наукові форми української історіографії виникають у 18 ст., що співпало із становленням нового класичного типу науки (йдеться про виникнення проблемної історіографії як складової частини загальноросійської науки на Лівобережній Україні: даний період характеризувався захопленням частини освічених українських кіл збиранням старовини); 2) для перетворення української історіографії з проблемної російської на національну історіографічну науку вирішальне значення мало українське національне відродження кінця 18 – початку 19 ст. (стверджується, що національне відродження сприяло самостійній структуризації української історіографії і виокремленню її від російської, польської чи німецької історичної науки; на думку І. І. Колесник, українське національне відродження виконує методологічну функцію щодо вивчення української історіографії: з’ясовується увесь комплекс обставин і умов розвитку історичних знань, і виступає одночасно засобом усвідомлення тих процесів і подій, які відбуваються у духовній сфері українців) [28, с. 7].

Дослідники В. Смолій та Ю. Левенець звертають увагу ще на один сучасний аспект сприйняття історії, який обумовлений кризою довіри до політико-історичних конструкцій, яка привела до змін взаємин професійного наукового знання й масової історичної свідомості.**

Водночас В. Смолій та Ю. Левенець зазначають, що висмикування історичних фактів з контексту провокує омани й підсилює міфологізацію масової історичної свідомості, створює можливості для маніпулювання образами минулого і сьогодення; веде до того, що Україна, не пройшовши етапу інформаційного суспільства, переходить до його маніпуляційного різновиду.*** Ще один вагомий висновок цитованих авторів полягає у твердженні, що професійне історичне знання не встигає за потребами українського соціуму, а консолідація в суспільстві йде не на основі загальної історичної пам’яті, а на основі створення якихось групових емоцій за схемою: свій-чужий, і творить у масовій свідомості щонайменше дві “політичні історії України ХХ століття”, які будуються на історичній пам’яті мешканців різних регіонів України [29, с. 14].

З приводу політичної мапи України дослідник Г. В. Касьянов наводить такий приклад: “Україна з її сучасною історією в цьому сенсі є одним із найпоказовіших прикладів – це країна, де в селянській хаті з побутовим укладом ХVІІІ ст. можна побачити телевізор “Панасонік”, де поряд із підприємством із упровадженням біотехнологій існує натуральне господарство, де біля міських багатоповерхівок можна побачити городи. Саме тут можна знайти суспільні шари, які в культурному сенсі одночасно перебувають у декількох часових вимірах, а ментальна карта представляє надзвичайне розмаїття соціально-психологічних

* Інтроверт – людина з психологічним складом, що характеризується замкнутістю, відлюдкуватістю, споглядальністю, направленістю до свого внутрішнього світу; протилежне – екстраверт. Аутизм – заглиблення у світ особистісних переживань з активним відстороненням від зовнішнього світу; некрофілія – у даному випадку прагнення до відродження старих ідей, звичаїв, порядків і т.ін. // Колесник І. І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 27.

** Вказані автори зокрема зазначають, що найсуттєвіший чинник нинішнього комунікативного спілкування через інтернет, можна розглядати не лише як новітню схему спілкування та зв’язків, а й як сучасний засіб маніпулювання свідомістю, в тому числі й через історичні образи. – Див.: Смолій В., Левенець Ю. Парадокси історичного пізнання (замість передмови) // Україна: політична історія: ХХ – початок ХХІ ст. // Ред. рада В. М. Литвин (голова) та ін. Ред. кол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови та ін.). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 14.

*** Автор статті розділяє думку, що сучасний дискурс національних історичних шкіл в Україні визначається наявністю як інформативної, так і маніпулятивної складової в поглядах на історичне минуле, і саме ці дві стержневі домінанти визначають перспективи творення сучасних теоретичних концептів. – Див.: Сухий О. М. Інформативна та маніпулятивна складові у сучасному історіописанні в Україні // Регіональні ЗМІ: Історія, сучасний стан та перспективи розвитку: у 3 т. / Відп. ред. В. М. Галич. – Т. II. – Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – С. 159–172.

укладів і “часових зон”. Змагання метафор про “дві” чи “двадцять дві” України... є лише першим наближенням до теми, яка потребує глибокого та всебічного вивчення” [30, с. 5].

Водночас Г. В. Касьянов зазначає, що суттєвим для сучасного аналізу історії України є питання відносин у владі, клановості бізнесових та державних структур, наявності групи інтересу та олігархії. Вчений підкреслює, що в Україні сформувалася система владних відносин, яка забезпечує економічні та політичні інтереси декількох бізнес-груп та пов'язаних із ними угруповань у системі управління й силових структурах центру та регіонів, які (групи) використовують інститути державної влади та представницької демократії з метою просування корпоративних інтересів та в конкурентній боротьбі [31, с. 160].

Сучасна українська історіографія повинна стати інструментом створення новітньої концепції історії України. Щодо її витворення і побудови, то, безумовно, вона повинна б опиратися на існуючий досвід вивчення історичного минулого, акумулюючи і новітні ідеї та теоретичні підходи, сучасний дослідницький інструментарій наукового пошуку, який повинен включати в себе усю сукупність існуючих дослідницьких методів.

Список використаних джерел

1. *Марченко М. І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 2. *Резніт О. П.* Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 16. 3. *Стяжкіна О. В., Гридіна І. М.* Історична наука у вузах. I Всеукраїнська нарада деканів історичних факультетів державних навчальних закладів // Укр. іст. журн. – 2002. – № 3. – С. 153. 4. *Яковенко Н.* Вступ до історії. – К.: Критика, 2007. – 376 с. 5. *Сучасна історіографія* представлена публікаціями: *Кондратенко Л. В., Хойнацька Л. М.* До 100-річчя від дня народження М. О. Бурмистенка // Укр. іст. журн. – 2002. – № 6. – С. 152–154. 6. *Шаповал Ю. І.* Україна XX століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 559 с. 7. *Литвин В. М., Слюсаренко А. Г.* На політичній арені України (30-ті рр.). Роздуми істориків // Укр. іст. журн. – 1994. – № 1. – С. 10. 8. *Портнов А.* Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття. – К.: Критика, 2011. – 238 с. 9. *Дашкевич Я. Р.* Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 56. 10. *Зашкільняк Л. О., Сирота Р. Б.* Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст” // Укр. іст. журн. – 2002. – № 2. – С. 152. 11. *Кондратюк К. К., Сухий О. М.* Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914–2009 рр.) / Кондратюк К., Сухий О.: Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 262 с. 12. *Тельвак В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – Київ; Дрогобич: “Вимір”, 2008. – С. 11–12. 13. *Коляструк О. А.* Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Укр. іст. журн. – 2007. – № 1. – С. 174. 14. *Зашкільняк Л. О.* Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість // Укр. іст. журн. – 2005. – № 5. – С. 93. 15. *Проблеми української історіографії.* Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 30-річчю Укр. іст. т-ва і журн // Український історик. – 2 березня 1996 р. – Мукачеве, 1996. – С. 6. 16. *Кентій К. В.* Джерелознавчі й історіографічні питання в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2. – С. 151–152. 17. *Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу* // Харківський історіографічний збірник. – Харків, 2002. – № 5. – С. 17. 18. *Бурдяк В.* Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття” // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С. 151. 19. *Ісаєвич Я. Д.* XIX Міжнародний конгрес істориків в Осло // Укр. іст. журн. – 2001. – № 1. – С. 159. 20. *Потульницький В. А.* Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С. 3. 21. *Удод О. А.* Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми // Укр. іст. журн. – 2005. – № 2. – С. 167–168. 22. *Алексієвець М.* Наукові дослідження із всесвітньої історії в нашому університеті: стан і перспективи // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2010. – Вип. 5. – С. 77–86. 23. *Терно С.* Вони грають зовсім не так, або постмодернізм у сучасній українській історіографії // Генеза. – 2004. – № 1 (9). – С. 92. 24. *Таран Л. В.* Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії) // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2. – С. 185–196. 25. *Підгаєцький В.* Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? // Україна модерна / За ред.: В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. – Ч. 4–5. – С. 289–318. 26. *Колесник І.* Українська культура та історіографія: історія ментальностей // Укр. іст. журн. – 2002. – № 1. – С. 27. 27. *Окремі положення автор ілюструє на прикладі рецепції образу М. Гоголя у професійній та масовій свідомості українців* // *Колесник І. І.* Гоголь у культурно-інтелектуальній історії України: міфи та стереотипи (до 200-річчя Миколи Гоголя) // Укр. іст. журн. – 2009. – № 2. – С. 135–160. 28. *Колесник І. І.* Українська історіографія (18 – початок 20 ст.). – С. 7. 29. *Смолій В., Левенець Ю.* Парадокси історичного пізнання (замість передмови) // Україна: політична історія: XX – початок XXI ст. // Ред. рада В. М. Литвин (голова) та ін. Ред. кол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголова та ін.). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 14. 30. *Касьянов Г. В.* Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4. – С. 5. 31. *Касьянов Г. В.* Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1. – С. 160.

Алексей Сухой

СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В УКРАИНЕ: ВИЗИИ И НАПРАВЛЕНИЯ

В статье освещаются условия и содержание создания новых исторических концептов в Украине, формирование современных методологических оснований исто-

рических исследований, а также новые историографические направления научных поисков – позитивизм, модернизм, постмодернизм и др.

Ключевые слова: современные исторические школы, методология исторических исследований, позитивизм, интеллектуальная история, модернизм, постмодернизм.

Oleksiy Sukhyi

MODERN HISTORICAL SCIENCE IN UKRAINE: VISIONS AND DIRECTIONS

The article elucidates conditions and the content of new historical concepts' creation in Ukraine, the modern methodological basis' formation of historical research and new directions of scientific research – positivism, modernism, postmodernism, etc.

Key words: modern historical schools, methodology of historical research, positivism, intellectual history, modernism.